

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

Πότε και πού γεννήθηκε ο Αριστοτέλης - Λίγα λόγια για την καταγωγή του.

Όταν ο Αριστοτέλης πέθανε στη Χαλκίδα, ήταν —σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές μας— «τριών που και ἐξήκοντα ἐτῶν»· ήταν τότε το τρίτο έτος της εκατοστής δέκατης τέταρτης Ολυμπιάδας, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Απολλόδωρου, όπως τους μαθαίνουμε από τον Διογένη τον Λαέρτιο (3ος αι. μ.Χ.). Ο θάνατος λοιπόν του Αριστοτέλη συνέβη στα 322 π.Χ. Όλα αυτά θα πουν πως ο Αριστοτέλης πρωτοείδε το φως του ήλιου στα 384 π.Χ. Το όνομα μιας μικρής, ασήμαντης μακεδονικής πόλης επρόκειτο, χάρη σ' αυτό το γεγονός, να χαραχθεί στη μνήμη των ανθρώπων: «Ἀριστοτέλης πόλεως μὲν ἦν Σταγειρων, τὰ δὲ Στάγειρα πόλις Θράκης πλησίον Ὀλύνθου καὶ Μεθώνης». Και ο παλιός βιογράφος του Αριστοτέλη αισθάνθηκε, όπως βλέπετε, την ανάγκη να χρησιμοποιήσει άλλα γνωστότερα γεωγραφικά ονόματα για να πληροφορήσει τους αναγνώστες του προς τα πού θα έπρεπε να φανταστούν ότι βρισκόταν ο τόπος που γέννησε τον Αριστοτέλη. Ποιος θα ήξερε τα Στάγειρα, τη μικρή πόλη της Χαλκιδικής;

Ο πατέρας του λεγόταν Νικόμαχος και ήταν γιατρός στην αυλή του βασιλιά της Μακεδονίας Αμύντα του Γ'. Μικρός ακόμη θα είχε επομένως ο Αριστοτέλης την ευκαιρία να γνωρίσει κοντά στον πατέρα του έναν περίεργο και ενδιαφέροντα κόσμο: τον κόσμο της ιατρικής. Τη συνήθεια να καταβροχθίζει βιβλία ο Αριστοτέλης θα την είχε ασφαλώς από τα μικρά του χρόνια· τα βιβλία της βιβλιοθήκης του πατέρα του, τα ιατρικά βιβλία, θα είχαν ασφαλώς περάσει και ξαναπεράσει από τα χέρια του. Ο ίδιος θα βεβαιώσει αργότερα —ολοφάνερα με πολύ καημό— ότι κανείς δεν γίνεται γιατρός διαβάζοντας μόνο βιβλία· ποιος όμως θα μπορούσε να αρνηθεί πόσο ευαίσθητη είναι σε ορισμένες επιδράσεις η ψυχή μας σ' αυτή την περίοδο της ζωής μας;

Ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία του Πλάτωνα: μαθητής πρώτα, δάσκαλος στη συνέχεια. Δεκαεφτά χρονών ήταν ο γιος του Ασκληπιάδη Νικόμαχου —ορφανός από χρόνια από πατέρα— όταν έφτασε στην Αθήνα στα 367 π.Χ. να σπουδάσει στην Ακαδημία, τη σχολή του Πλάτωνα. Τα έργα του μεγάλου δασκάλου —όσα είχαν γραφτεί ως την εποχή εκείνη— θα του ήταν ασφαλώς γνωστά. Η μαγεία του πλατωνικού λόγου θα πρέπει να ήταν που οδήγησε τα βήματά του με αποφασιστικότητα προς την Ακαδημία. Αλλιώς γιατί, αλήθεια, να διάλεξε αυτήν από το πλήθος των σχολών που υπήρχαν τότε στην Αθήνα; Τον Πλάτωνα πάντως ο Αριστοτέλης δεν τον βρήκε τότε στην Αθήνα· ο μεγάλος δάσκαλος είχε πριν από λίγο αναχωρήσει για τη Σικελία· ήταν το δεύτερο από τα τρία ταξίδια που επιχείρησε στην περιοχή εκείνη του ελληνισμού κυνηγώντας το όνειρό του, να δει, με τη βοήθεια των ισχυρών φίλων που είχε εκεί, να παίρνουν ζωή οι πολιτικές του ιδέες και διδασκαλίες. Να ήταν άραγε η απουσία του Πλάτωνα από την Αθήνα τον καιρό που έφτασε εκεί νεαρός σπουδαστής ο Αριστοτέλης ένα γεγονός με αποφασιστική σημασία για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Σταγειρίτη; Δεν δυσκολεύεται κανείς να απαντήσει καταφατικά στο ερώτημα αυτό, κυρίως μάλιστα όταν λάβει υπόψη του ότι η Ακαδημία δεν ήταν απλώς μια σχολή,

μια από τις πολλές που υπήρχαν τότε στην Αθήνα. Η σημασία της Ακαδημίας βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι ήταν το σημείο συνάντησης σημαντικών λογίων της εποχής, που διατηρώντας και μέσα στα πλαίσια της Ακαδημίας ο καθένας τη δική του προσωπικότητα, το δικό του επιστημονικό "πιστεύω", προωθούσαν όλοι μαζί την επιστημονική έρευνα παίρνοντας ο ένας από τον άλλο χρήσιμες παρορμήσεις και επιδρώντας θετικά ο ένας στον άλλον. Ένας τέτοιος λόγιος τον οποίο είχε την τύχη να συναντήσει ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία, όταν ήρθε να σπουδάσει σ' αυτήν, ήταν ο Εύδοξος από την Κνίδα. Ο νεαρός, τότε, αυτός επιστήμονας ήταν μια από τις πιο προικισμένες προσωπικότητες της αρχαιότητας. Ήταν μαθηματικός, αστρονόμος και γεωγράφος, και ο Πλάτωνας δεν δίστασε καθόλου να του εμπιστευθεί, κατά τη διάρκεια της απουσίας του, τη διεύθυνση της σχολής του. Δεν ήταν λοιπόν μόνο τυχερός ο νεαρός Σταγειρίτης που «βρέθηκε», όπως είπε ένας αριστοτελιστής των ημερών μας, «την πιο κατάλληλη στιγμή στον πιο σωστό τόπο, εκεί δηλαδή όπου υπήρχαν οι κατάλληλοι άνθρωποι που θα μπορούσαν να γονιμοποιήσουν με έναν εντελώς ξεχωριστό τρόπο τη σκέψη του βοηθώντας την να απλώσει μέσα σε σύντομο χρόνο τα δικά της φτερά.» πιο σημαντικό θα πρέπει να θεωρηθεί το γεγονός ότι με την απουσία του Πλάτωνα ο Αριστοτέλης είχε, από την πρώτη στιγμή, την ευκαιρία να δεχτεί εκείνη ακριβώς την επίδραση που πρέπει να ανταποκρινόταν πολύ αμεσότερα στη δική του ψυχосύνθεση, την απόλυτα σχεδόν θετική και επιστημονική, την ελάχιστη οπωσδήποτε ποιητική (τέτοια ήταν κατά βάση η ψυχосύνθεση του Πλάτωνα).

Η επιστροφή του Πλάτωνα στην Αθήνα έγινε μόλις δυο χρόνια αργότερα· ο Πλάτωνας είχε πια τότε περάσει τα εξήντα, ενώ ο Αριστοτέλης μόλις πλησίαζε τα είκοσι. Ο έμπειρος δάσκαλος δεν χρειάστηκε πολύ για να διακρίνει με τι αρετές ήταν προικισμένος ο νεαρός μαθητής του. Ό,τι βέβαια θα θαύμασε πιο πολύ σ' αυτόν θα ήταν η οξύνοιά του. Στην αρχαιότητα υπήρχε το ανέκδοτο ότι ο Πλάτωνας έδωσε στον Αριστοτέλη το παρανόμι "ο Νους", ο Νους της σχολής. (Μια αρχαία πηγή μας διηγείται πως «Όταν έλειπε από το μάθημα ο Αριστοτέλης, ο Πλάτωνας έλεγε πικραμένος: "Λείπει ο Νους, άρα σήμερα το ακροατήριό μου είναι κουφό"».) Ο Πλάτωνας όμως έδωσε κι ένα δεύτερο παρατσούκλι στον Αριστοτέλη· τον είπε "αναγνώστη", γιατί ο Αριστοτέλης έμενε μερικές φορές και διάβαζε στο σπίτι του αντί να πηγαίνει στο μάθημα.

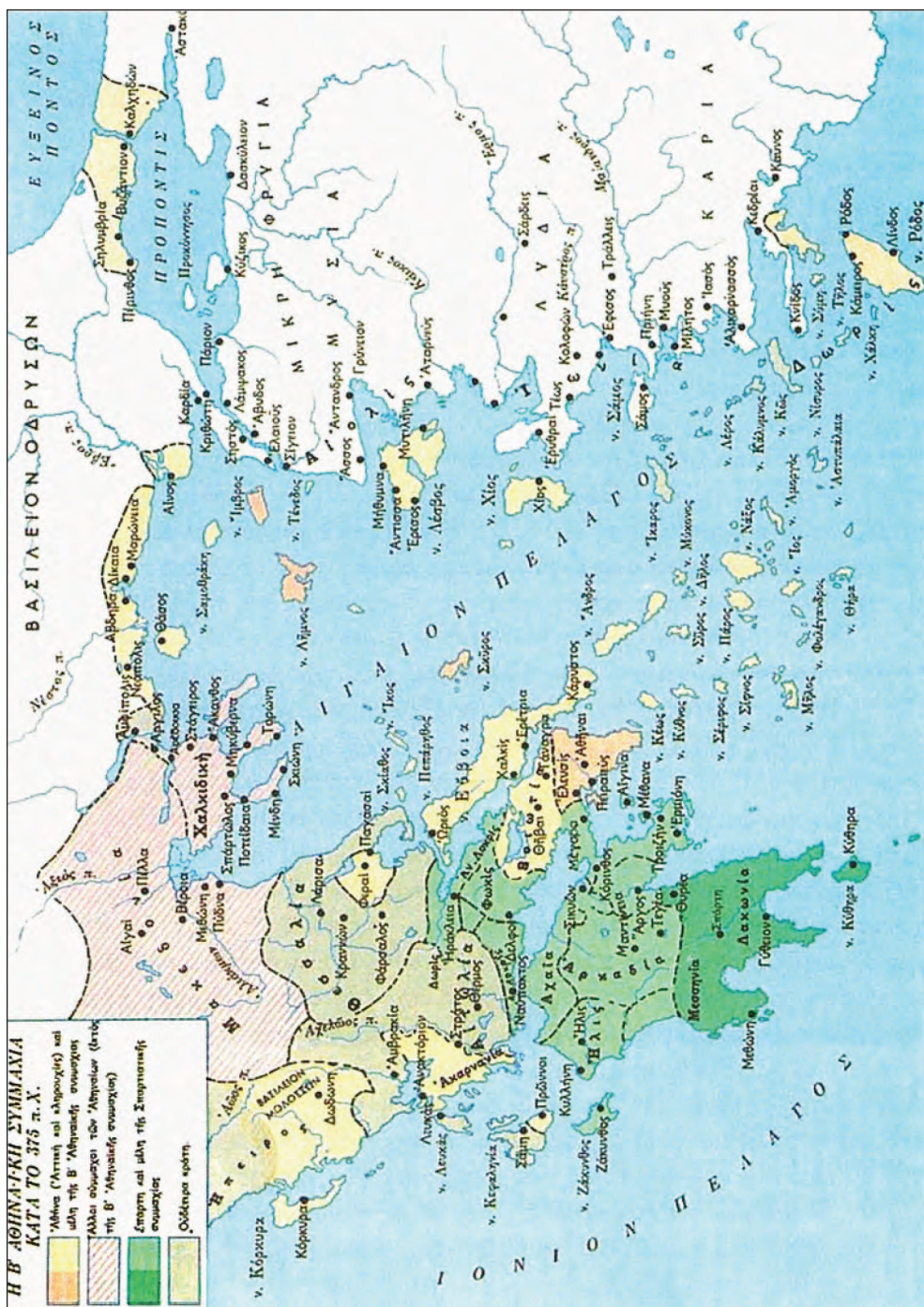
Είκοσι χρόνια έμεινε ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία. Μετά τη συμπλήρωση των βασικών σπουδών του κύριο έργο του είχε πια την επιστημονική έρευνα και τη διδασκαλία. Η διδασκαλία του στην Ακαδημία και οι ιδέες που μ' αυτήν μετέδιδε στους μαθητές του έφεραν συχνά τον Αριστοτέλη αντιμέτωπο με τους συναδέλφους του στην Ακαδημία, τον Ηρακλείδη, τον Σπεύσιππο, τον Ξενοκράτη· ήταν αληθινά αλύπτητη μερικές φορές η κριτική που ασκούσε σε βάρος τους. Και του Πλάτωνα οι απόψεις δεν ξέφυγαν από τον έλεγχο του Αριστοτέλη. Τι να πει κανείς για την κριτική που ασκούσε σε βάρος άλλων σχολών και των εκπροσώπων τους; Έτσι καταλαβαίνουμε πώς συνέβαινε να έχει ο Αριστοτέλης λίγους μόνο φίλους, πολλούς όμως εχθρούς. Ο χαρακτήρας του δεν θα ήταν βέβαια άσχετος με αυτό το γεγονός, σχεδόν όμως τις περισσότερες φορές ήταν η βαθιά του πίστη πως οι δικές του απόψεις βρίσκονταν

πιο κοντά στην αλήθεια αυτό που τον εξωθούσε στην αυστηρή κριτική των απόψεων των άλλων· όταν είχε να διαλέξει ανάμεσα στους φίλους και στην αλήθεια —μας το βεβαιώνει ο ίδιος—, θεωρούσε «ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν». Πώς να συμπεριφερόταν διαφορετικά ένας άνθρωπος που πίστευε ακράδαντα πως του αληθινού φιλοσόφου γνώρισμα είναι να έχει το κουράγιο ακόμη «καὶ τὰ οἰκεῖα ἀναιρεῖν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς ἀληθείας», να θυσιάζει δηλαδή ακόμη και τις πιο προσωπικές του απόψεις, αν είναι να σωθεί η αλήθεια;

Ο Αριστοτέλης φεύγει από την Αθήνα (και από την Ακαδημία). Εγκατάστασή του στην Άσσο. Τον Μάιο του 347 η Ακαδημία έκλαψε την απώλεια του ιδρυτή της: ο Πλάτωνας πέθανε σε ηλικία 80 χρόνων. Αμέσως μετά ο Αριστοτέλης εγκατέλειψε και την Ακαδημία και την Αθήνα. Γιατί άραγε; Είπαν πως ο Αριστοτέλης εγκατέλειψε την Ακαδημία, επειδή η ψυχή του γέμισε πίκρα και απογοήτευση όταν, ύστερα από τον θάνατο του Πλάτωνα, τη θέση του στη διεύθυνση της σχολής την πήρε όχι αυτός, ο πιο άξιος μαθητής του, αλλά ο Σπεύσιππος, ο ανεψιός του Πλάτωνα από την αδελφή του. Φαίνεται όμως πως τελικά πρέπει μάλλον να συμφωνήσουμε μ' εκείνους που πίσω από το γεγονός αυτό βλέπουν πολιτικούς μόνο λόγους. Η κατάληψη της Ολύνθου από τον Φίλιππο στα 348 είχε, πράγματι, ανεβάσει πολύ ψηλά τον αντιμακεδονικό πυρετό στην Αθήνα, κάτι που είχε αρχίσει να συμβαίνει ήδη από την εποχή που ο Φίλιππος κατέλαβε την Αμφίπολη (357 π. Χ.). Η πολιτική άνοδος του Δημοσθένη, του αρχηγού του έτοιμου για πόλεμο αντιμακεδονικού κόμματος, ήταν συνέπεια του υψηλού αυτού πυρετού. Και φυσικά η ζωή δεν ήταν πια καθόλου εύκολη στην Αθήνα για έναν Μακεδόνα που οι σχέσεις του με τη βασιλική αυλή της Μακεδονίας ήταν γνωστές, που οι Αθηναίοι τον θεωρούσαν κιόλας πράκτορα του βασιλικού αυτού οίκου και που, στο κάτω κάτω, είχε στην Αθήνα περισσότερους εχθρούς παρά φίλους.

Με πρόσκληση του φίλου του Ερμία, του τυράννου του Αταρνέα, ο Αριστοτέλης πήγε και εγκαταστάθηκε στην Άσσο, μια πόλη στην παραλία της Μ. Ασίας απέναντι από τη βόρεια Λέσβο. Άφηνε έτσι πίσω του την Αθήνα, τη ζωή του στην Ακαδημία, και έκλεινε την πρώτη περίοδο της φιλοσοφικής του δραστηριότητας. Καρποί αυτής της περιόδου ήταν τα έργα του που έφτασαν ως εμάς με τους τίτλους *Κατηγορίαι*, *Περὶ ἑρμηνείας*, *Τοπικά*, *Αναλυτικά πρότερα*, *Αναλυτικά ὕστερα*, *Ποιητική*, *Ρητορική* (μόνο τα δύο πρώτα βιβλία), *Ἠθικά μεγάλα*, και αργότερα ένα μεγάλο μέρος από τα *Φυσικά* του, το *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*, σημαντικές ενότητες από τα *Μετὰ τὰ φυσικά* (εκείνες όπου συζητείται η πλατωνική θεωρία περί ιδεών), το τρίτο βιβλίο της *Ρητορικής*, τα *Ἠθικά Εὐδήμια*.

Ἦδη το περιεχόμενο των έργων που κατατάσσονται στην περίοδο αυτή δείχνει πως η εργασία του Αριστοτέλη στην πρώτη αυτή εικοσαετία της φιλοσοφικής του δραστηριότητας έχει στη βάση της τους πλατωνικούς προβληματισμούς: από αυτούς ξεκινώντας ο Αριστοτέλης διαμορφώνει τη δική του φιλοσοφική κοσμοθεωρία. Απορρίπτει τη θεωρία των ιδεών και διατυπώνει τις δικές του απόψεις για τη διαλεκτική, την τέχνη του λόγου, την επιστημονική απόδειξη. Αρχίζει να διαμορφώνει τη θεωρία

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΓΙ, σελ. 400. Δες κυρίως Στάγειρα, Άσσο, Αταρνεά.

του περί των αρχών και να αναζητεί τον τελικό σκοπό των φυσικών φαινομένων και της ανθρωπινής ζωής.

Στην Άσσο αρχίζει η δεύτερη περίοδος της φιλοσοφικής δραστηριότητας του Αριστοτέλη: ο φιλόσοφος ανακαλύπτει τον κόσμο των ζώων και των φυτών.

Στην Άσσο άρχισε για τον Αριστοτέλη μια εντελώς καινούρια περίοδος στη ζωή του και στις έρευνές του. Τα ενδιαφέροντά του στράφηκαν τώρα προς νέους στόχους: ο Αριστοτέλης ανακάλυψε τον κόσμο των ζώων και των φυτών. Αυτό είναι άλλωστε το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της δεύτερης περιόδου της φιλοσοφικής του δραστηριότητας, αυτής που αρχίζει με την εγκατάσταση στην Άσσο και θα τελειώσει με τη δεύτερη εγκατάστασή του στην Αθήνα. Όλα σχεδόν τα φυσιογνωστικά του έργα είναι καρπός αυτής της περιόδου: *Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι* (στην πραγματικότητα μια αξιοθαύμαστη συλλογή εντυπωσιακού σε όγκο ζωολογικού υλικού), *Περὶ ζῶων μορίων*, *Περὶ ζῶων πορείας*, *“Μικρὰ φυσικὰ”*, *Περὶ ψυχῆς*.

Όλη τη γοητεία που πλημμύρισε την ψυχή του η ανακάλυψη του κόσμου των ζώων και των φυτών ο Αριστοτέλης την αποτύπωσε με αληθινά αριστοτεχνικό τρόπο στην πέμπτη παράγραφο του πρώτου βιβλίου του *Περὶ ζῶων μορίων*. Ιδού το έξοχο αυτό κείμενο σε μια ελεύθερη απόδοση:

«Τα όντα που αποτελούν τον φυσικό κόσμο χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Τη μια την αποτελούν εκείνα που είναι αγέννητα και άφθαρτα, την άλλη όσα μετέχουν στη γένεση και στη φθορά. Από την άποψη της αξίας καμιά βέβαια σύγκριση ανάμεσα στα πρώτα και στα δεύτερα· στην πραγματικότητα τα πρώτα έχουν θεϊκά χαρακτηριστικά. Οι δυνατότητες που έχουμε να γνωρίσουμε στο βάθος τους τα όντα της πρώτης κατηγορίας είναι δυστυχώς ελάχιστες (είναι αφάνταστα λίγη η βοήθεια που μας προσφέρουν οι αισθήσεις μας για να τα μελετήσουμε — κι ας είναι ο πόθος μας να τα γνωρίσουμε μεγάλος). Αντίθετα, τα όντα που αποτελούν τη δεύτερη κατηγορία, τα φθαρτά δηλαδή ζώα και φυτά, αυτά έχουμε πολύ περισσότερες δυνατότητες να τα γνωρίσουμε· ο λόγος είναι γιατί μεγαλώνουμε και ζούμε ανάμεσά τους. Φτάνει να έχει κανείς τη διάθεση να υποβληθεί σε κόπους — που δεν θα είναι βέβαια λίγοι — και θα μπορέσει ασφαλώς να αποκτήσει ένα πλήθος από γνώσεις που αφορούν το καθένα χωριστά από τα είδη τους. Ωστόσο έχουν και οι δύο κατηγορίες τη δική τους ξεχωριστή γοητεία. Ας είναι ελάχιστη η γνώση που καταφέρνουμε τελικά να αποκτήσουμε για τα αγέννητα και άφθαρτα όντα: η χαρά που μας δίνει η γνώση αυτή, ακριβώς γιατί είναι μια γνώση μοναδική και πολύτιμη, είναι ασύγκριτα πιο μεγάλη από τη χαρά που μας δίνει η γνώση όλων των πραγμάτων που βρίσκονται γύρω μας εδώ κάτω (μίπως δεν είναι πιο μεγάλη και η χαρά μας όταν βλέπουμε ας είναι και μια ακρούλα από κάτι που ανήκει στο πρόσωπο που αγαπούμε, παρά όταν βλέπουμε άλλα πράγματα, ας είναι και τα πιο μεγάλα και τα πιο σημαντικά;). Τα όντα που ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία είναι σε μεγαλύτερο βαθμό προσιτά στη γνώση μας· από την άποψη λοιπόν της επιστημονικής γνώσης αυτά έχουν το προβάδισμα, και καθώς βρίσκονται πιο κοντά μας και συγγενεύουν πιο πολύ με τη δική μας φύση, μας εξασφαλίζουν ένα αναπλήρωμα για τη γνώση των θείων όντων που μας λείπει. Για τα θεία όμως όντα έχουμε

Μικρογραφία του Dürer σε χειρόγραφο έργου του Αριστοτέλη (Ρόττερνταμ, Μουσείο Boymans-van Beuningen).

ήδη κάνει αρκετό λόγο· ώρα να μιλήσουμε τώρα για τον ζωικό κόσμο. Μιλώντας για τον κόσμο αυτό, θα βάλουμε όλα μας τα δυνατά να μην παραλείψουμε ούτε έναν εκπρόσωπό του, ας είναι και ο πιο ασήμαντος. Γιατί, μολονότι υπάρχουν ζώα που δεν έχουν τίποτε το ελκυστικό για τα μάτια μας, εντούτοις η φύση που τα δημιουργήσε δίνει στον άνθρωπο που τα μελετά, στον άνθρωπο που είναι από τη φύση του προικισμένος με φιλοσοφική διάθεση και μπορεί να διακρίνει τις αιτίες των πραγμάτων, χαρά απερίγραπτη... Γι' αυτό δεν πρέπει να κουραζόμαστε, σαν τα παιδιά, να μελετούμε και το πιο ασήμαντο ζώο. Γιατί σε κάθε δημιουργήμα της φύσης υπάρχει κάτι το θαυμάσιο. Μια παλιά ιστορία λέει πως κάποτε κάποιοι ξένοι επισκέφτηκαν τον Ηράκλειτο θέλοντας πολύ να του μιλήσουν, μπαίνοντας όμως τον βρήκαν να κάθεται απλώς δίπλα

στη φωτιά και να ζεσταίνεται και γι' αυτό στάθηκαν διστακτικοί· εκείνος τους έδωσε θάρρος και τους είπε να μπουν. «Μη διστάζετε», τους είπε· «υπάρχουν και εδώ θεοί». Έτσι πρέπει να προχωρεί κανείς και στον πιο ασήμαντων ζώων τη σπουδή, με την πίστη πως το καθένα κρύβει μέσα του κάτι το φυσικό· αυτό θα πει: κάτι το ωραίο».

Δεν είναι το μόνο, είναι όμως ασφαλώς το ωραιότερο από τα κείμενα του Αριστοτέλη που δείχνουν το απόλυτο συνταίριασμα μέσα στην ψυχή του μεγάλου αυτού στοχαστή των χαρακτηριστικών του εμπειρικού, αυτό θα πει: του θετικού επιστήμονα, με τα χαρακτηριστικά του πιο θεωρητικού φιλοσόφου. Μια εμπειρική επιστήμη που ιδρύεται αυτήν τη στιγμή ντύνεται από την πρώτη κιόλας στιγμή της ζωής της τον φιλοσοφικό μανδύα. Καμιά αντίφαση δεν βλέπει σ' αυτό ο Αριστοτέλης.

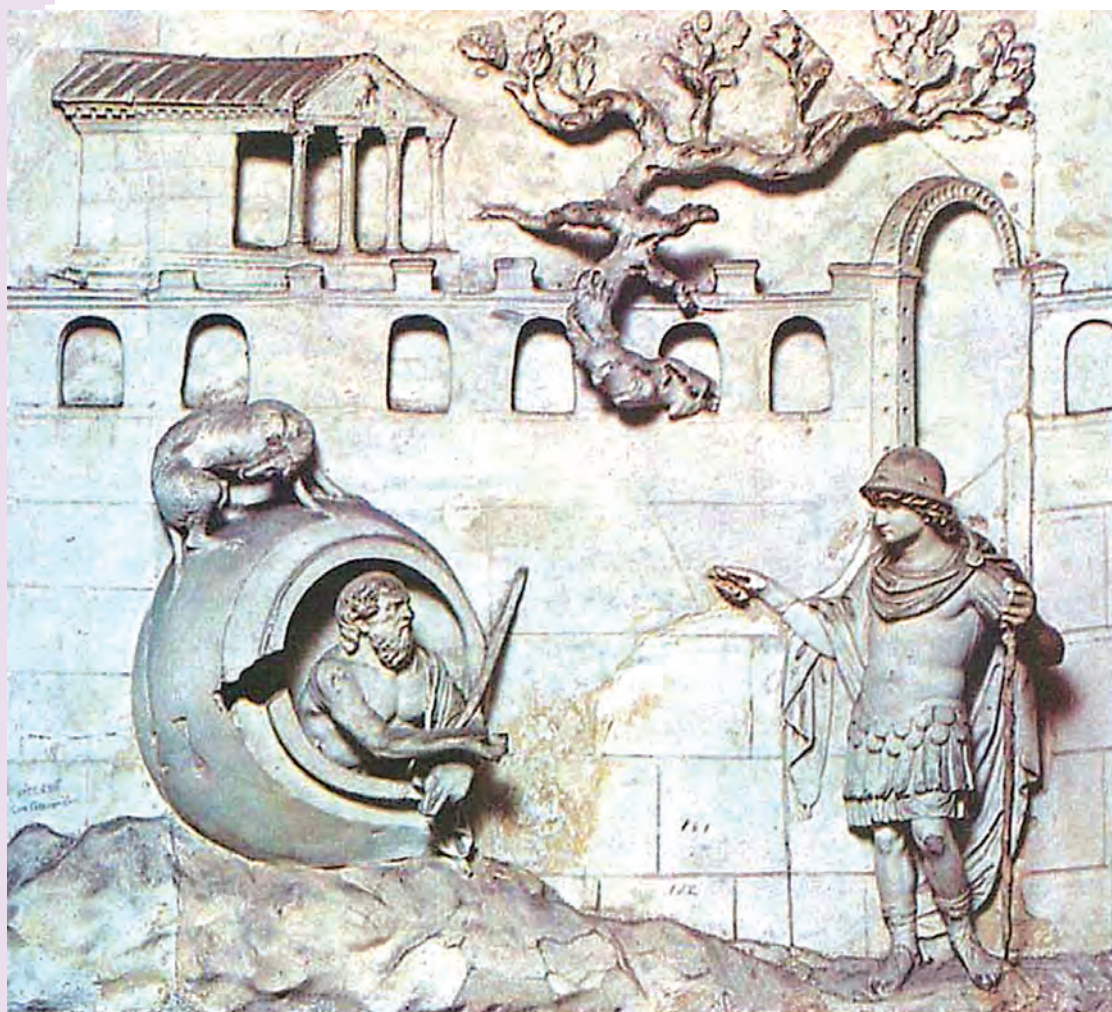
Στην Άσσο ή στη Μυτιλήνη, όπου εγκαταστάθηκε λίγο αργότερα, ο Αριστοτέλης είχε την ευκαιρία να συναντήσει έναν νέο που έγινε από τότε ο πιο πιστός μαθητής και συνεργάτης του: τον Θεόφραστο. Όταν ο Αριστοτέλης έφυγε για να εγκατασταθεί στη Μακεδονία, ο Θεόφραστος τον ακολούθησε και εκεί. Τη συνεργασία τους τη σταμάτησε μόνο ο θάνατος του Αριστοτέλη.

Ο Αριστοτέλης στη Μακεδονία: δάσκαλος του Αλέξανδρου. Εγκαταστημένος στη Μακεδονία (343/2 π.Χ.), ο Αριστοτέλης ανέλαβε, με πρόσκληση του βασιλιά Φίλιππου, την αγωγή του Αλέξανδρου, του νεαρού (δεκατριών, τότε, χρονών) διαδόχου του θρόνου. Η εκπαίδευση γινόταν συνήθως στη Μίεζα, μια μικρή κωμόπολη κοντά στην Πέλλα. Για την αγωγή του Αλέξανδρου ο Αριστοτέλης χρησιμοποίησε κατά κύριο λόγο τα ομηρικά έπη (με την ευκαιρία μάλιστα αυτή ο φιλόσοφος επιμελήθηκε μια καινούρια έκδοση των ομηρικών επών).

Επιστροφή του Αριστοτέλη στην Αθήνα: αρχίζει η τρίτη περίοδος της φιλοσοφικής του δραστηριότητας. Ο Αριστοτέλης διδάσκει στο Λύκειο. Στη Μακεδονία ο Αριστοτέλης έμεινε ως το 335. Το κλίμα που επικρατούσε τώρα στην Αθήνα ευνοούσε την επάνοδό του εκεί. Συνοδευμένος λοιπόν από τον Θεόφραστο, ξαναγύρισε στον τόπο που είχε γίνει γι' αυτόν μια δεύτερη πατρίδα. Εκεί συνέχισε τις έρευνές του μαζί, φυσικά, και τη διδασκαλία του, όχι όμως πια στην Ακαδημία, που τη διηύθυνε τώρα ο Ξενοκράτης, αλλά στο Λύκειο, το δημόσιο γυμναστήριο στον Λυκαβηττό, όπου δίδασκαν συνήθως ρήτορες και σοφιστές. Αργότερα, όταν ο Θεόφραστος ίδρυσε σχολή που θα διαφύλαττε και θα πρόβαλλε τις διδασκαλίες του Αριστοτέλη, αυτή πήρε το όνομα *Περίπατος*, ίσως από τον *περίπατον*, τη στεγασμένη στοά του Λυκείου.

Δώδεκα χρόνια εξησε τη δεύτερη αυτή φορά ο Αριστοτέλης στην Αθήνα. Και ήταν όλα χρόνια απερίσπαστης δουλειάς. Ο φιλόσοφος συνθέτει τώρα το σημαντικότερο μέρος των *Πολιτικών* του (έχει άλλωστε προηγηθεί —κατά την περίοδο των ταξιδιών του— η συγκέντρωση των 158 *Πολιτειών* του, των μορφών διακυβέρνησης ή, όπως θα λέγαμε εμείς σήμερα, των συνταγμάτων ενός πλήθους ελληνικών πόλεων), ενώ παράλληλα συγγράφει σημαντικό μέρος από τα *Μετὰ τὰ φυσικά* του, το βιολογικού περιεχομένου έργο *Περὶ ζῶων γενέσεως*, τα *Ἠθικὰ Νικομάχεια*.

Ο Αριστοτέλης εγκαταλείπει οριστικά την Αθήνα — Το τέλος της ζωής του. Τα χρόνια έχουν περάσει. Ο Αριστοτέλης είναι πια τώρα ένας ώριμος και ήρεμος στοχαστής. Η συζήτηση μαζί του είναι τώρα ευκολότερη, γιατί και η δική του στάση απέναντι στις γνώμες των άλλων προσδιορίζεται τώρα από περισσότερη κατανόηση. Το πράγμα γίνεται φανερό ακόμη και στο ύφος των έργων του αυτής της περιόδου. Είναι άλλωστε και οι εξωτερικές συνθήκες που τον βοηθούν να αφοσιωθεί στο έργο του. Η ζωή για έναν Μακεδόνα δεν είναι τώρα δύσκολη στην Αθήνα. Όσπου στα 323 έφτασε στην Αθήνα η είδηση ότι πέθανε ο Αλέξανδρος. Ο Αριστοτέλης αισθάνθηκε πως η ζωή του βρισκόταν πάλι μπροστά στον πιο μεγάλο κίνδυνο. Η συνταγή για τα ανεπιθύμητα πρόσωπα ήταν στην Αθήνα γνωστή από παλιά. Να βρεθεί ένας κατηγορος δεν ήταν καθόλου δύσκολο, και μια μικρή αφορμή ήταν αρκετή για να απαγγελθεί κατηγορία για ασέβεια. Στην περίπτωση του Αριστοτέλη την αφορμή την πρόσφερε ένα ποίημα που ο φιλόσοφος είχε γράψει για τον αξέχαστο φίλο του Ερμία, που είχε βρει στο μεταξύ μαρτυρικό θάνατο. Η κατηγορία βασίστηκε στο γεγονός ότι το ποίημα αυτό του Αριστοτέλη είχε τη μορφή ενός παιάνα, του παραδοσιακού ύμνου στον θεό Απόλλωνα. Ακριβώς το “έγκλημα” ήταν ότι χρησιμοποιήθηκε αυτό το ποιητικό σχήμα για να υμνηθεί ένας κοινός θνητός —για τους Αθηναίους, ας μην το έλεγαν, αυτός ο

Το ζωηρό ενδιαφέρον του Αλέξανδρου για τους ανθρώπους των γραμμάτων, και ειδικότερα τους φιλοσόφους, φωτίζει το παρακάτω επεισόδιο. Όταν ο Αλέξανδρος έφθασε στην Κόρινθο, πήγε να επισκεφθεί τον Κυνικό Διογένη και τον ρώτησε αν θέλει τίποτε. Ο φιλόσοφος του απάντησε να μετακινηθεί λίγο γιατί του έκρυβε τον ήλιο. Η παράδοση λέει ότι, έπειτα από την εκπληκτική αυτή απάντηση, ο Αλέξανδρος είπε: Αν δεν ήμουν ο Αλέξανδρος, θα ήθελα να είμαι ο Διογένης. Το επεισόδιο αυτό παριστάνεται σε ελληνορωμαϊκό ανάγλυφο. Ο Διογένης εικονίζεται ξαπλωμένος στο πιθάρι του, ενώ ο Αλέξανδρος (δεξιά) κάνει κίνηση χαιρετισμού (Ρώμη, Villa Albani).

κοινός θνητός ήταν ένας δηλωμένος φίλος του Φίλιππου, του βασιλιά της Μακεδονίας. Άλλο δεν έμενε στον Αριστοτέλη παρά να εγκαταλείψει για δεύτερη φορά την Αθήνα. Τη φορά αυτή πήγε να ζήσει στην απέναντι Χαλκίδα, στο σπίτι που είχε εκεί από τη μητέρα του. Ο θάνατος τον βρήκε εκεί την επόμενη χρονιά.

Η παράδοση λέει πως, όταν έφευγε ο Αριστοτέλης από την Αθήνα, τον ρώτησαν «Τίς ἐστὶν ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις;». Εκείνος χαρακτήρισε την πόλη που τον φιλοξένησε τριάντα τόσα χρόνια με ένα αληθινά εντυπωσιακό επίθετο: την ονόμασε **πάγκαλη, πανέμορφη**: παραπονήθηκε όμως πως πίσω από την ασύγκριτη ομορφιά της κρύβει **μιαν ασχήμια από τις πιο σιχαμερές και τις πιο ανυπόφορες** χρησιμοποιώντας στίχους από την *Οδύσσεια*, έκανε έναν **δριμύ υπαινιγμό στους συκοφάντες**, που δεν ήταν μόνο πολλοί στην Αθήνα: ήταν και ένα είδος που δεν έλειπε δυστυχώς ποτέ, αφού πάντα βρίσκονταν οι πρόθυμοι να διαδεχτούν τους προηγούμενους. Σύμφωνα με μια **δεύτερη διήγηση**, τον ρώτησαν επίσης τις κρίσιμες εκείνες μέρες γιατί εγκατέλειπε την Αθήνα, κι εκείνος απάντησε ότι δεν ήθελε να δώσει στους Αθηναίους την ευκαιρία να σφάλουν για δεύτερη φορά σε βάρος της φιλοσοφίας, κάνοντας, βέβαια, τη φορά αυτή υπαινιγμό στη θανατική καταδίκη και στο τέλος του Σωκράτη.

Το συγγραφικό έργο του Αριστοτέλη. Ποια έργα του σώθηκαν ως εμάς και πώς; Ποια έργα του χάθηκαν και γιατί; Ήδη στην αρχαιότητα τα έργα του Αριστοτέλη χωρίζονταν σε δύο κυρίως ομάδες. Την πρώτη την αποτελούσαν έργα με τα οποία ο Αριστοτέλης απευθυνόταν σε ένα πλατύτερο αναγνωστικό κοινό, ένα κοινό πέρα από το ακροατήριό του στην Ακαδημία και, αργότερα, στο Λύκειο. Οι αρχαίοι ονόμαζαν τα έργα της ομάδας αυτής, ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο, *εξωτερικά*. Σήμερα δεν έχουμε από τα έργα αυτά του Αριστοτέλη παρά μόνο αποσπάσματα, κομμάτια δηλαδή, μικρότερα ή μεγαλύτερα, που διασώθηκαν στα έργα άλλων συγγραφέων της αρχαιότητας. Τη δεύτερη ομάδα την αποτελούν τα έργα του που μας σώθηκαν ολόκληρα. Όλα τους σχεδόν είναι τα χειρόγραφα που είχε μαζί του ο Αριστοτέλης στα μαθήματά του: μερικά μάλιστα από αυτά δεν είναι παρά σημειώσεις στη συντομότερη δυνατή μορφή, πρέπει επομένως να είχαν γραφεί για αποκλειστικά προσωπική χρήση, για να βοηθήσουν δηλαδή τη μνήμη του Αριστοτέλη την ώρα της παράδοσης (οι αρχαίοι ονόμαζαν τα έργα αυτά *ακροαματικά*). Η απορία είναι πια τότε δικαιολογημένη: Τα έργα του Αριστοτέλη που κυκλοφόρησαν στο ευρύ κοινό, τα έργα επομένως που πολλαπλασιάστηκαν σε πλήθος αντιτύπων, είναι ακριβώς τα έργα του που χάθηκαν αντίθετα, τα έργα του από τα οποία δεν υπήρξε καν δεύτερο αντίτυπο πέρα από το προσωπικό του χειρόγραφο, αυτά έφτασαν τελικά ως εμάς. Τι έγινε και χάθηκαν τα πρώτα; Κάτι παραπάνω: Πώς έφτασαν ως εμάς τα δεύτερα; Είναι μια ιστορία που μοιάζει με μυθιστόρημα. Ας την παρακολουθήσουμε στα πιο κύρια σημεία της:

Υστερα από τον θάνατο του Αριστοτέλη τα βιβλία του πέρασαν στην ιδιοκτησία του Θεόφραστου. Με τη σειρά του ο Θεόφραστος τα κληροδότησε στον Νηλέα από τη Σκίψη, τον τελευταίο που ζούσε ακόμη από τον στενό κύκλο των φίλων του Αριστοτέλη. Λίγο ύστερα από τον θάνατο του Θεόφραστου, δηλαδή λίγο ύστερα από το έτος 287/6, ο Νηλέας έφυγε από την Αθήνα για να εγκατασταθεί στην ιδιαίτερη πατρίδα

του. Μαζί του έφερε εκεί και τα προσωπικά χειρόγραφα του παλιού του φίλου, πιο πολύ από σεβασμό προς τη μνήμη του. Οι κληρονόμοι του, ανίδεοι άνθρωποι, δεν είχαν πια κανένα ενδιαφέρον για το περιεχόμενο των βιβλίων που κληρονόμησαν, πολύ θα ήθελαν όμως να τα σώσουν από τη βουλιμία των ηγεμόνων της Περγάμου, που τι δεν θα έκαναν για να αποκτήσουν την πολύτιμη συλλογή, αφού είχαν και αυτοί αποδυθεί στον ίδιο με τους Πτολεμαίους της Αιγύπτου αγώνα για τη δημιουργία μεγάλης βιβλιοθήκης. Το μόνο λοιπόν που τους έμενε να κάνουν, σκέφτηκαν, ήταν να τα κρύψουν σε μια υπόγεια αποθήκη στη Σκήνη. Εκεί τα ανακάλυψε, ποιος ξέρει από ποιες πληροφορίες οδηγημένος, ένας περίφημος βιβλιόφιλος της Αθήνας, ο Απελλικών, στις αρχές του 1ου πια αιώνα π.Χ. Ο Απελλικών έφτασε στη Σκήνη στην κατάλληλη στιγμή. Τα βιβλία είχαν αρχίσει κιάλας να καταστρέφονται από την υγρασία και τα σκουλήκια. Τα αγόρασε λοιπόν και τα ξανάφερε πίσω στην Αθήνα. Όταν όμως το 86 π.Χ. ο Ρωμαίος Σύλλας κυρίεψε την Αθήνα, ανάμεσα στην πλούσια λεία που έστειλε από εκεί στη Ρώμη ήταν και τα βιβλία του Αριστοτέλη. Νέες περιπέτειες άρχιζαν εκεί για τα βιβλία του μεγάλου φιλοσόφου. Αίτιοι τη φορά αυτή ήταν οι διάφοροι αντιγραφείς. Όσπου στο δεύτερο μισό του 1ου αιώνα π.Χ. ανέλαβε και έφερε σε πέρας την έκδοση των έργων του Αριστοτέλη ο Ροδίτης Ανδρόνικος. Η έκδοση αυτή έδωσε το έναυσμα για μια συστηματική πλέον απασχόληση με τα έργα και τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη. Σύντομα άρχισε μάλιστα, με βάση τα αντίγραφα της έκδοσης αυτής, και ο σχολιασμός των έργων του Αριστοτέλη. Σ' αυτό ακριβώς το ενδιαφέρον, που ήταν καρπός της συστηματικής εργασίας του Ανδρόνικου, χρωστούμε εμείς σήμερα τα έργα του Αριστοτέλη, όσα έχουμε. Την ίδια όμως στιγμή είμαστε υποχρεωμένοι να πούμε πως το ενδιαφέρον για τα έργα που αποκάλυψε στον κόσμο ο Ανδρόνικος έκανε να ξεχαστούν τα άλλα έργα του Αριστοτέλη, εκείνα που είχαν γνωρίσει τη μεγάλη δημοσιότητα.

Μένει να τονίσουμε ότι ο Αριστοτέλης καλλιέργησε με εντυπωσιακή επιτυχία πολλούς επιμέρους φιλοσοφικούς και επιστημονικούς κλάδους (κάποιων μάλιστα από αυτούς υπήρξε και ο ιδρυτής και πρώτος διαμορφωτής τους). Μερικοί από αυτούς είναι η λογική, η φυσική, η κοσμολογία, η ζωολογία. η βιολογία, η φυσιολογία, η ψυχολογία, η οντολογία, η ηθική και πολιτική φιλοσοφία, η ρητορική, η λογοτεχνική κριτική. Εμείς θα έχουμε εδώ την ευκαιρία να γνωρίσουμε μερικές βασικές διδασκαλίες του από τον χώρο της ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας του.

ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο Α' βιβλίο των *Ηθικών Νικομαχείων* του, που οφείλουν το όνομά τους στον πατέρα ή στον γιο (Νικόμαχο) του Αριστοτέλη, που πέθανε έφηβος, ο φιλόσοφος μίλησε διεξοδικά για το πιο μεγάλο αγαθό που επιδιώκουν με τις πράξεις τους οι άνθρωποι (τὸ ἀκρότατον πάντων τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν). Έδωσε στο αγαθό αυτό την ονομασία *εὐδαιμονία* και προσπάθησε να καθορίσει τη φύση του και το περιεχόμενό του.

Στην πραγματικότητα, με την πραγματεία του αυτή ο Αριστοτέλης εντάχθηκε στη χορεία εκείνων των στοχαστών που από τα μέσα περίπου του 5ου αιώνα π.Χ. προσπάθησαν —με συζητήσεις και με γραπτές πραγματείες— να ορίσουν το περιεχόμενο και τους στόχους δύο “επιστημών” (τεχνῶν ἔλεγαν ακόμη εκείνοι) που άρχισαν να κάνουν, τότε για πρώτη φορά, την εμφάνισή τους: της ηθικής και της αγωγής. Όπως η αρχιτεκτονική, η ιατρική και οι άλλες τέχνες ήταν σε θέση να δηλώνουν ποια ήταν ακριβώς η συμβολή τους, είχαν και οι καινούριες αυτές τέχνες την υποχρέωση να δηλώσουν τους δικούς τους στόχους και τις δικές τους επιδιώξεις (με άλλα λόγια: να πουν τι ήταν σε θέση να διδάξουν στους ανθρώπους). Άρχισαν έτσι να κάνουν την εμφάνισή τους διάφορες λέξεις-όροι, με τις οποίες απαντούσαν στα ερωτήματα αυτά οι στοχαστές που τις εισηγούνταν. Ο σοφιστής Πρωταγόρας λ.χ. υποστήριξε (όπως μαθαίνουμε από τον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο) πως ήταν σε θέση να διδάσκει στους μαθητές του την *εὐβουλίαν*, να τους μεταδίδει δηλαδή την ικανότητα να σκέφτονται σωστά α) για τις υποθέσεις του σπιτιού τους (= πώς να κυβερνούν με τον καλύτερο τρόπο το νοικοκυριό τους) και β) για τις υποθέσεις της πολιτείας (= πώς να γίνουν ασυναγώνιστοι πολιτικοί και στα έργα και στους λόγους). Ένας σωκρατικός, πάλι, φιλόσοφος, ξεκινώντας αυτός από άλλη βάση και πολεμώντας αυτού του είδους τους όρους-αντιλήψεις, πρόβαλε τον όρο *εὐτυχία*, διακηρύσσοντας —προφανώς— ότι δεν έχει καμιά σημασία ποιες ικανότητες έχει ο κάθε άνθρωπος, αφού —στο τέλος— το παν εξαρτάται από την καλή του τύχη. Και άλλοι όμως —καθόλου λίγοι— φιλόσοφοι πρόβαλαν, ο καθένας με τη δική του ορολογία, τις προσωπικές τους απόψεις για το σημαντικό αυτό θέμα.

Ένας λοιπόν από τους όρους αυτούς ήταν και ο όρος *εὐδαιμονία*. Η λέξη, όπως βέβαια δείχνουν τα συστατικά της, σήμαινε αρχικά την εὐνοία του *δαίμονος*, του θείου, βρισκόταν επομένως ο όρος αυτός πολύ κοντά, θα λέγαμε, στον όρο *εὐτυχία*, αφού, όπως εκεί (στην *εὐτυχία*), έτσι και εδώ (στην *εὐδαιμονία*) εννοείται κάτι που δεν το πετυχαίνει ο άνθρωπος από μόνος του, αλλά κάτι που, για να το αποκτήσει, πρέπει να το ζητήσει με προσευχή από τον θεό. Είμαστε, από την άλλη, σε θέση να βεβαιωθούμε πως η λέξη αυτή είχε μια περίεργη σημασιακή εξέλιξη. Ήδη ο Ηράκλειτος, ο μεγάλος Εφέσιος σοφός που έζησε γύρω στο 500 π.Χ., είχε πει ότι «ἥθος ἀνθρώπων δαίμων» (= δαίμων για τον άνθρωπο δεν είναι παρά ο χαρακτήρας του). Το ίδιο είχε πει και ο Δημόκριτος, ο μεγάλος ατομικός φιλόσοφος του 5ου/4ου αι. π.Χ.,

αυτός μάλιστα με ακόμη μεγαλύτερη σαφήνεια: «εὐδαιμονίη ψυχῆς καὶ κακοδαιμονίη» διαβάζουμε σε ένα απόσπασμα από έργο του, και θέλει να πει: «είναι υπόθεση της ψυχῆς η ευδαιμονία και η κακοδαιμονία», ενώ σε ένα άλλο απόσπασμα διαβάζουμε ότι «εὐδαιμονίη οὐκ ἐν βοσκήμασιν οἰκεῖ οὐδὲ ἐν χρυσῷ· ψυχὴ οἰκητήριον δαίμονος», που πάει να πει: «η ευδαιμονία δεν κατοικεῖ = δεν έχει να κάνει με τα πλούσια κοπάδια και με το χρυσάφι· η ψυχὴ εἶναι η κατοικία του δαίμονος = με την ψυχὴ έχει να κάνει ο δαίμων»· (ίσως ήθελε να πει: η ευδαιμονία και η κακοδαιμονία). Όλα αυτά θέλουν να πουν πως αυτό ακριβῶς που ο άνθρωπος περιμένει από τον δαίμονα, από το θεῖον, το έχει, στην πραγματικότητα, μέσα στον ἴδιο τον εαυτό του· με άλλα λόγια: ὅλοι οι ἄνθρωποι επιζητοῦν την ευδαιμονία, μόνο ὅμως από τις δικές τους πράξεις εξαρτάται αν θα φτάσουν κάποτε ἢ ὄχι σ' αυτήν. Όλες λοιπόν αυτές οι ιδέες πρέπει, στο τέλος, να έγιναν καθοριστικές για του Αριστοτέλη τη σκέψη: το ἀποτέλεσμα ἦταν ο ορισμός του της εὐδαιμονίας ὅπως τον διαβάζουμε στο τέλος του Α' βιβλίου των *Ηθικῶν Νικομαχείων* του: «ἡ εὐδαιμονία ἐστὶ ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν». Ενέργεια λοιπόν, κατὰ τον Αριστοτέλη, η ευδαιμονία του ἀνθρώπου, ὄχι κατάσταση, και πάντως ἐνέργεια της ψυχῆς του, με τους κανόνες της τέλει αρετῆς.

Το τελευταῖο μέρος του ορισμοῦ αὐτοῦ δείχνει καθαρά τη βαθιὰ πίστη του Αριστοτέλη πως την ευδαιμονία τους οι ἄνθρωποι μόνο με την κατάρτιση της αρετῆς μπορούν τελικά να την εξασφαλίσουν. Αὐτός ἦταν και ο λόγος που ο Αριστοτέλης ἀναζητῆσε με πολλή επιμονή, ἀλλὰ και με πολὺν, ὅπως θα δούμε, ρεαλισμὸ τον ορισμὸ της αρετῆς· στην πραγματικότητα, τα *Ηθικά Νικομάχεια* εἶναι, σχεδόν στο σύνολό τους, μια διεξοδικότατη διερεύνηση του ενδιαφέροντος αὐτοῦ θέματος.

Πριν από ὅλα ὅμως ο Αριστοτέλης χρειαζόταν να κάνει μια σημαντικώτατη διάκριση. Ἀς παρακολουθήσουμε πῶς ὠδηγήθηκε στη διάκριση αὐτή: Η ψυχὴ του ἀνθρώπου, εἶπε ο Αριστοτέλης, ἀποτελεῖται κατ' ἀρχὴν από δύο μέρη, από το λόγον ἔχον μέρος και από το ἄλογον (με δική μας διατύπωση: ο ἄνθρωπος ως ζωντανὸς οργανισμὸς λειτουργεῖ με δύο τρόπους: α) με βάση τη λογική του, β) με τρόπους που δεν ἔχουν καμιά ἀπολύτως σχέση με το λογικό του). Η ἀρχική ὅμως αὐτή διμερὴς “διαίρεση” κατέληξε σε μια τριμερὴ “διαίρεση”, ἀφού ο Αριστοτέλης διέκρινε τελικά α) ἓνα καθαρά ἄλογον μέρος της ψυχῆς, β) ἓνα καθαρά λόγον ἔχον μέρος της, και γ) ἓνα μέρος που μετέχει και του ἄλογου και του λόγον ἔχοντος μέρους της ψυχῆς. Το πρῶτο, εἶπε, ἔχει σχέση με τη διατροφή και την αὐξηση του ἀνθρώπινου οργανισμοῦ και ἀρα δεν ἔχει καμιά ἀπολύτως σχέση με την αρετή· το τρίτο (ο ἴδιος το ὀνόμασε ἐπιθυμητικόν) ἔχει σχέση με τις αρετὲς που περιγράφουν τον χαρακτήρα του ἀνθρώπου (ἠθικὲς αρετὲς), ενώ το δεύτερο, που ἀφορᾷ ἀπόλυτα και καθαρά το λογικό μας, ἔχει σχέση με τις διανοητικὲς μας αρετὲς (με τη σοφία λ.χ. ἢ τη φρόνηση). Ἐτσι, ο Αριστοτέλης κατέληξε να διακρίνει τις ἀνθρώπινες αρετὲς σε ἠθικὲς και διανοητικὲς.

Στις ἐνότητες που θα διαβάσουμε από το Β' βιβλίο των *Ηθικῶν Νικομαχείων* ο λόγος εἶναι ἀποκλειστικά για τις *ἠθικὲς αρετὲς*.

Συνοπτικό σχεδιάγραμμα περιεχομένου των *Ηθικών Νικομαχείων*

Βιβλίο Α. Όλα τείνουν σε ένα αγαθό. Υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για το αγαθό. Το ύψιστο αγαθό που μπορούμε να αποκτήσουμε μέσω της πράξης (τὸ πρακτὸν ἀγαθόν) είναι η ευδαιμονία. Η ευδαιμονία είναι «ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν τελείαν», γι' αυτό πρέπει να μελετήσουμε την αρετή. Η αρετή διακρίνεται σε *ηθική* και *διανοητική*.

Βιβλία Β-Ε. Εξέταση της ηθικής αρετής. Ορισμός της ως μεσότητας ανάμεσα σε δύο άκρα (= κακίες). Οι επιμέρους ηθικές αρετές.

Βιβλίο Ζ. Εξέταση της διανοητικής αρετής.

Βιβλίο Η. 1-11 Εγκράτεια και *ακρασία*: η δεύτερη ανήκει σ' αυτά που πρέπει να αποφεύγει ο άνθρωπος

12-15. Περί της *ηδονής* (Α).

Βιβλία Θ-Ι. Περί της *φιλίας*.

Βιβλίο Κ. 1-5 Περί της *ηδονής* (Β)

6-10 Διερεύνηση της φύσης της ευδαιμονίας.

ΠΟΛΙΤΙΚΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Διαβάσαμε ως τώρα μερικές ενότητες από το δεύτερο βιβλίο των *Ηθικών Νικομαχείων*, του έργου που ο Αριστοτέλης αφιέρωσε στη μελέτη των επιμέρους αρετών του ανθρώπου, είτε αυτών που σχετίζονται με τη γενικότερη συμπεριφορά του ατόμου και με τον χαρακτήρα του είτε αυτών που σχετίζονται με το μυαλό του, με τη διάνοιά του. Προς τι όμως όλη αυτή η μελέτη; Για ποιον, στην πραγματικότητα, λόγο χρειάζεται να ψάξουμε να βρούμε τι θα πει *ανδρεία* ή *σωφροσύνη*, *δικαιοσύνη* ή *φρόνηση*; Η απάντηση του Αριστοτέλη στα ερωτήματα αυτά είναι ίδια με την απάντηση που θα έδινε κάθε αρχαίος Έλληνας: «Μα, φυσικά, για να γίνουμε καλοί πολίτες» για να λειτουργήσουμε σωστά μέσα στην πόλη, ζώντας δίπλα σε όλους τους άλλους συν-πολίτες μας». Μια τέτοια απάντηση αφήνει να φανεί πως τις αρετές ο αρχαίος Έλληνας (ίδια, επομένως, ήταν και του Αριστοτέλη η αντίληψη) δεν τις επιδίωκε για χάρη του εαυτού του· η απόκτηση ή η μη απόκτησή τους από το άτομο δεν ήταν μια αποκλειστικά δική του υπόθεση, κάτι δηλαδή που αφορούσε μόνο τον ίδιο. Εκείνο που είχε σημασία για τον αρχαίο Έλληνα ήταν ότι με την απόκτηση των αρετών (ή με τη μη απόκτησή τους) θα λειτουργούσε τελικά με έναν συγκεκριμένο τρόπο μέσα στην πόλη του: σωστό ή λανθασμένο. Καταλαβαίνουμε έτσι ότι η *ηθική φιλοσοφία* είναι στην πραγματικότητα μέρος της *πολιτικής φιλοσοφίας*. Ο Αριστοτέλης το δηλώνει ολοκάθαρα με τον τρόπο που τελειώνει τα *Ηθικά* του *Νικομάχεια*: «Τώρα που μιλήσαμε για όλα αυτά, είναι η ώρα να μιλήσουμε και για νόμους και πολιτεύματα. Τότε θα έχουμε ολοκληρώσει την *περί τὰ ἀνθρώπινα* φιλοσοφία μας. Ας αρχίσουμε λοιπόν τον λόγο μας». Η παράξενη αυτή για τέλος βιβλίου φράση εξηγείται μόνο αν θεωρηθεί πέρασμα σε ένα καινούριο βιβλίο. Το βιβλίο αυτό είναι τα *Πολιτικά*. Σ' αυτό, πράγματι, το βιβλίο του Αριστοτέλη ο λόγος είναι για τα θέματα που αυτός εξήγγειλε στο τέλος των *Ηθικών Νικομαχείων* του.

Από το έργο αυτό εμείς θα έχουμε την ευκαιρία να διαβάσουμε μερικές ενότητες. Στην πραγματικότητα, θα παρακολουθήσουμε διδασκαλίες του Αριστοτέλη α) για τη γένεση της πόλης, β) για το περιεχόμενο της έννοιας *πολίτης*, γ) για το περιεχόμενο της έννοιας «*πολίτευμα*» (*πολιτεία*), δ) για τα είδη των πολιτευμάτων, ε) για θέματα σχετικά με τη διακυβέρνηση της πόλης, στ) για θέματα παιδείας και εκπαίδευσης. Επειδή διαβάζοντας τις ενότητες αυτές θα συναντούμε συχνότατα τη λέξη *πόλις*, πρέπει να έχουμε από τώρα υπόψη μας ότι η αρχαία ελληνική αυτή λέξη δεν είχε τη σημασία που έχει η δική μας λέξη «*πόλη*». Η αρχαία ελληνική λέξη *πόλις* αντιστοιχεί μάλλον στη δική μας έννοια «*κράτος*». Αυτή η *πόλις-κράτος* είναι στα *Πολιτικά* μια κοινότητα που την αποτελούν κυβερνώντες και κυβερνώμενοι, *ἄρχοντες* και *ἀρχόμενοι*. Είναι ένα όλον που το αποτελούν, όπως θα δούμε, *μέρη*· τα μέρη αυτά δεν χάνουν μέσα στο όλον τη δική τους φυσιογνωμία. Ως όλον λοιπόν η *πόλις-κράτος* αποτελείται από *ἀνόμοια* μεταξύ τους στοιχεία· μερικά από αυτά ασκούν εξουσία, τα άλλα υπακούουν.

Ως όλον η πόλις έχει για στόχο της την ευδαιμονία, κι αυτή πάλι είναι το αποτέλεσμα της *αυτάρκειας*, της απόλυτης μακάρι ανεξαρτησίας από οτιδήποτε βρίσκεται έξω από την πόλιν.

Συνοπτικό σχεδιάγραμμα περιεχομένου των *Πολιτικών*

Βιβλίο Α. *Περί οικονομίας*: οργάνωση της οικογένειας και της οικιακής οικονομίας.

Βιβλίο Β. Κριτική εξέταση γνωστών πολιτειακών μορφών, θεωρητικών (Πλάτωνας, Φαλάας, Ιππόδαμος) και ιστορικών (Σπάρτη, Κρήτη, Καρχηδόνα).

Βιβλίο Γ. Βασικές πολιτικές έννοιες (*πόλις*, *πολίτης*). Ταυτίζεται η αρετή του πολίτη με την αρετή του ανθρώπου; Εξέταση των ορθών πολιτευμάτων και των παρεκκλίσεων. Η *αθροιστική* θεωρία. Ο εξοστρακισμός. Εξέταση της *βασιλείας*.

Βιβλίο Δ. Εξέταση των δημοκρατικών και ολιγαρχικών πολιτευμάτων. Για την κατανομή της βουλευτικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας.

Βιβλίο Ε. Παθολογία των πολιτευμάτων: επαναστάσεις και αιτίες τους. Πώς εξασφαλίζει κανείς τη σταθερότητα ενός πολιτεύματος;

Βιβλίο Ζ. Για τη δημιουργία δημοκρατικών και ολιγαρχικών πολιτευμάτων και για τη διατήρησή τους. Για τα δημόσια αξιώματα.

Βιβλία Η-Θ. Εξέταση της *άριστης πολιτείας*. Ποιο αγαθό πρέπει αυτή να επιδιώκει; Πρόγραμμα αγωγής σε ένα ιδανικό κράτος.